

*Лаврусенко М. І.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка**Гольник О. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

СПЕЦИФІКА ЗМАЛЮВАННЯ АРХЕТИПУ РОДУ В НОВЕЛАХ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО «ПОДВІЙНЕ КОЛО» Й «ШАЛАНДА В МОРІ» (РОМАН В НОВЕЛАХ «ВЕРШНИКИ»)

Анотація. Статтю присвячено розмові про специфіку змалювання архетипу Роду в романі в новелах «Вершники» Ю. Яновського. Об'єктом дослідження стали новели «Подвійне коло» й «Шаланда в морі».

Осмилення архетипу Роду в новелах Ю. Яновського «Подвійне коло», «Шаланда в морі» базується на народно-поетичних уявленнях українців про сім'ю. Рід постає як архетип певної духовної субстанції й найбільшою мірою об'єктивується в образах родини Половців, у часі й місці подій твору.

Змальовуючи Мусія Половця, Ю. Яновський говорить і про його соціальний статус (архетип Персони), і про внутрішню тривогу очільника родини (архетип Тіні). Він – герой, в образі якого відсутній конфлікт архетипів Персони й Тіні. Старий Половець змальований як врівноважена особистість, здатна розвивати свої можливості вповні (архетип Самості). Очільник роду постає у романі як втілення мудрості, порядку, гармонії (архетип Мудрого Старця).

Образ Половчихи у романі виражає культурний архетип (за К.-Г. Юнгом) Великої Матері – берегині, охоронниці родини. Вона змальована самодостатньою, цілісною й послідовною у своїх учинках. Архетип Матері оприявлюється у творі й через змалювання батьківського дому Половців у селі Дофінівка. Він символізує родинну єдність. Місце бою братів Половців умовне. Це – степ під Компаніївкою. Узагальнений простір дії вказує на типовість подій в Україні 20-х років ХХ століття.

На соціальному статусі (архетип Персони) й інстинктивній природі (архетип Тіні) акцентує увагу Ю. Яновський, змальовуючи братів Половців. У романі вони постають як антитеза до образу батька, його мудрості. Усвідомлення цінностей родинного виховання приходить до синів тільки перед смертю. Причиною порушення сімейних цінностей братами Половцями стає відсутність національного виховання.

У романі родинні моральні стандарти, які плекалися упродовж століть, руйнуються під впливом ідеології. Авторський висновок у романі «Вершники» відповідає канонам колоніального мислення.

Ключові слова: роман у новелах, Юрій Яновський, архетипна критика, громадянська війна, радянська ідеологія, проблема роду.

Постановка проблеми. Український письменник Ю. Яновський відомий у нашій культурі як сміливий новатор, який

у неоромантичному контексті змалював мистецьке й політичне буття батьківщини 20-30-х років ХХ століття. Він – митець трагічної долі, бо під тиском радянського тоталітарного режиму змушений був скоритися, писати так, як цього вимагали канони соцреалізму, аби уникнути фізичного знищення. Прикладом твору, який відповідав ідеології радянської системи, є роман у новелах «Вершники».

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність нашої розмови про роман «Вершники» полягає в тому, що ми спробуємо прокоментувати його з позицій архетипної критики. Такий ракурс зору на твір дозволить визначити, чи вдалося Ю. Яновському попри вимоги ідеології акцентувати на розмові про специфіку українського національного буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зауважимо, що сьогодні важливе місце в аналізі художніх творів посідає архетипна критика. Фундаментальною для неї є аналітична психологія К.-Г. Юнга. Згідно з його концепцією, архетипи є генетично сформованими психічними структурами, які зародилися у первісні часи пізнання людиною світу на позначення думок та емоцій. «Праобраз, або архетип, це фігура – чи демона, чи людини, чи події, – яка повторюється протягом історії всюди, де вільно діє творча фантазія» [1, с. 31]. Відтак архетипи складають «колективне несвідоме» психіки людини.

У зарубіжній науці ця теорія дуже активно використовується у процесі аналізу культури, що засвідчують праці Е. Ноймана, М. Бодкіна, Р. Грейвса, Дж. Хіллмана, Д. Шарпа, Р. Дезольє та ін. На сучасному етапі архетипну концепцію аналізу художнього тексту підтримують багато вітчизняних дослідників (розвідки А. Нямцу, С. Кримського, О. Донченко, Ю. Ромашенко, Л. Сорочук, В. Єшкілева та ін.).

Класики архетипної теорії не виділяють архетип Роду як окрему всезагальну структуру. Однак літературознавчі дослідження Н. Ференц [2], А. Божук [3], філософська розвідка Л. Усанової [4] та ін. наголошують на потребі виокремити його.

У дохристиянські часи українці шанували бога Рода. Міф про цього нього побудований на уявленнях наших предків про сім'ю, батьківщину, країну. Міф розкривається через систему

образів, центральними серед яких – батько та мати як символи-обереги традицій, культури, це діти як уособлення майбутнього, незнищенності виплеканих тисячоліттями норм співжиття, це рідний край та держава, у якій живе родина. Отже, аналізуючи модель архетипу Роду в романі Ю. Яновського «Вершники», ми, передусім, аналізуватимемо образи персонажів, що складають родину, акцентуватимемо й на хронотопі твору.

Роман Ю. Яновського «Вершники» системно оцінений сучасниками автора (розвідки І. Білодіда [5], Л. Новиченка [6] та ін.). Він потрапив у коло зору й пострадянського літературознавства (праці В. Панченка [7], М. Наєнка [8] та ін.). Важливі спостереження щодо міфологічного підґрунтя твору зробила В. Нарівська [9], наголошуючи на необхідності дослідження національного характеру як феномена української літератури. Дослідниця, зокрема, надає пріоритетного значення архетипу Роду, який утримує безпосередній зв'язок з первісним міфом і «постає в найрізноманітніших модифікаціях родових образів-символів» [9, с. 15]. Розмова про архетип роду в романі Ю. Яновського «Вершники» артикульована й у статті Н. Коробкової [10].

Формування мети статті. Мета нашої студії – прокоментувати специфіку авторської презентації архетипу Роду у двох новелах роману Ю. Яновського «Вершники» – «Подвійне коло» й «Шаланда в морі».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Новела «Подвійне коло» описує ситуацію умовного бою в степу під Компаніївкою братів Половців, синів одних батьків, що пішли різними політичними шляхами у 20-х роках ХХ ст. Розбрату між рідними по крові людьми письменник протиставляє ідеальну злагоду між Мусієм та його дружиною.

У момент, коли на полі бою зійшлися Оверко й Андрій, «над берегом моря походжає старий Половець, дивиться в бінокль на море, виглядає вітру чи хвилі, шукає на воді буйки над сітками, і йому згадується син Андрій» [11, с. 14]. Мусій зовні абсолютно спокійний, проте батьківська інтуїція наштотує героя на спогади саме про того сина, який зараз у небезпеці. Коли старий рибалка зустріне очікувану з моря шаланду, то на згадку прийде контрабандистське минуле Панаса: «... старому Половцю згадалися контрабандистські справи сина Панаса» [11, с. 15]. У голові Мусія зринає також тривожна думка й про найближчу людину, опору, Берегиню рибальського роду – дружину: «Стара Половчиха десь в Одесі на базарі, хіба з тої риби проживеш...» [11, с. 18]. Передчуття біди прочитується й у зображенні картин природи: «Хмарка над Одесою ворушила крайками крил, зривався вітерець, море почорніло. Половець прислухався до плескоту хвиль об камінці, «рокотить, невеличка заворушка буде на вісім балів, майстре зірвався десь із не наших гір» [11, с. 15]. Деталь «не із наших гір» вживається в цьому пейзажі, на наш погляд, не випадково. Через цю фразу автор прагне донести читачеві думку про те, що небезпека руйнування роду виплекана не на власній землі.

Змальовуючи образ Мусія Половця, Ю. Яновський говорить і про його соціальний статус (архетип Персони), і про внутрішню тривогу очільника родини (архетип Тіні). Прикметно, що поведінка персонажа в соціумі змальована ідеальною. Його інстинктивні бажання і відчуття також не йдуть у розріз із

маскою, яку він «одягає» як людина цивілізована. Отже, Мусій Половець – герой, в образі якого відсутній конфлікт архетипів Персони й Тіні. Він змальований як врівноважена особистість, здатна розвивати свої можливості вповні (архетип Самості). Очільник роду Половців є втіленням мудрості, гармонії (архетип Мудрого Старця).

У новелі «Шаланда в морі» Ю. Яновський зацентрує увагу на розмові про правила та норми народної моралі (стереотип), на яких ґрунтується родина. Половчиха, яка чекала свого чоловіка з моря, змальована як образ відданої жінки, такої, чия поведінка суголосна з Ярославною, дружиною Ігоря зі «Слова про похід Ігорів»: «Половчиха стояла нерухомо, ... холод проймав до кісток... її серце обдував трамонтан, її серце ладне було вискочити з грудей, а з моря йшли холод та гуркіт, море зажерливо ревло, схопивши її Мусія. Вона не показувала перед морем страху, вона мовчки стояла на березі – висока й сувора, їй здавалося, що вона – маяк негасимої сили» [11, с. 30]. Любов до чоловіка, віра в його порятунок перемогла. У внутрішніх роздумах дружини летіть молитва-заклинання, виписана в народно-поетичному дусі: «Ой, пішов ти в море, Мусієчку, – голосила вона мовчки, – та й слід твій солоня вода змила. Та коли б я знала та бачила, я б той слідок долонями прогортала та до берега тебе покликкала. Ой, подми, вітре-трамонтане, оджени в море негоду та оджени й тумани, а я стоятиму тут самотня до краю, і хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала й листям би шуміла» [11, с. 30–31]. І в той момент, коли люди втратили надію на порятунок рибалки, Половчиха його дочекалася: «Вони йшли, преніжно обнявшись» [11, с. 34], – говорить автор про впевнену і дружню ходу люблячих один одного людей.

Письменник робить екскурс і в минуле цієї родини. Він пише про те, що жінка «була доброго рибальського роду, доброї степової крові, її взяв за себе Мусій Половець – дофінівський рибалка, непоказний хлопець, нижчий од неї на цілу голову. Та така вже любов і так вона парує. Половчиха стала до бою за життя, за рибу, стала поруч Мусія, і наплодили вони хлопців повну хату» [11, с. 33]. У цій характеристиці – ідеал взаємин української сім'ї, що має спільну справу й обстоює її, що має своє продовження у дітях. Головна героїня змальована автором як сильна особистість, вона здатна на рівні з чоловіком відстоювати родинну справу. У цьому випадку ми можемо говорити про те, що вона втілює архетип Анімуса – чоловічі риси у жіночому характері.

Якщо в «Подвійному колі» Ю. Яновський наголошував на батьківському передчутті смерті дітей, то у «Шаланді в морі» він акцентує на тому, що Берегиня роду Половчиха завжди жила із страхом за своїх таких різних на вдачу нащадків. Матір тривожив і ледащо Андрій, що «вдався у дядька Сидора», і Панас-контрабандист, якого важко народжувала, й артист Оверко, й Іван, що знайшов себе в робітничій професії. Жінка передчуває, що з синами в цей непростий час може статися біда: «... Панаса не чути, та й Андрія, мабуть, убито, бо снівсь під вінцем» [11, с. 34].

Образ Половчихи у романі виражає культурний архетип (за К.-Г. Юнгом) Великої Матері – берегині, охоронниці родини. Як особистість вона, як і її чоловік, постає самодостатньою, цілісною й послідовною у своїх учинках.

Брати Половці вчинили всупереч моральним законам сім'ї. Традиційно діти є гідними спадкоємцями своїх батьків, але

в романі віками складений стереотип роду як єдності, осередку духовності й пошанування традицій, взаємодопомоги і взаємолюбові знищує радянська ідеологія.

Кожен із братів Половців відстоює свої переконання. Так, Оверко, який першим підняв руку на брата, очолює кінне козацтво головного отамана Симона Петлюри. У його поглядах відчуються ніцшеанські мотиви, коли ціль виправдовує засоби: «Рід – це основа, а найперше держава, а коли ти на державу важиш, тоді рід хай плаче, тоді брат брата зарубає, он як!» [11, с. 14]. Свої слова він показав на ділі Андрію, котрий став на бік Росії. Описуючи битву між цими синами Мусія, автор зауважує: «...вони були високі й широкоплечі, з хижими дзьобами й сірими очима» [11, с. 13]. Акцентується увага на схожості братів, на спільних рисах, на приналежності до одного роду, проте символічна деталь «хижі дзьоби» розкриває жорстокі наміри обох. Оверко перед вбивством Андрія згадує про рідний край, про батька. Проте ця згадка пробуджує в нього братерську любов лише на мить. Ю. Яновський ще раз підкреслює трагічність ситуації, адже опоненти – діти одних батьків: «Коло нашої Дофінівки море собі грає, старий батько Мусій Половець у бінокль видивляється, чи не йде скумбрія, пам'ятаєш, ти й бінокль з турецького фронту привіз?» [11, с. 13]. Брат проклинає брата, руйнується сім'я. Протиприродність цієї ситуації автор підтверджує пейзажем: «...і дмухнув з південного заходу майстро, і стояли нерухомо башти степового неба» [11, с. 14].

Бурхливо реагує природа й на появу іншого братовбивці – Панаса Половця: «У пилюці, як у тумані, блискалки постріли, груди розривала спека, майстро дмухав нерівно й гаряче...» [11, с. 16]. Разом із Сашком він боровся за анархічні ідеї Нестора Махна. Автор акцентує увагу на зовнішності Панаса, на його силі та мужності: «...крізь рану не пролазило його могутнє життя» [11, с. 16], «Панас стояв кремезний, мов дуб, і реготав» [11, с. 16], «він був важкий і дебелий – цей четвертий Половець, колишній моряк торговельного флоту й контрабандист» [11, с. 18]. На передсмертню згадку Оверка про батьківську науку він має свої міркування, хоча й не заперечує кровної єдності з братом: «Рід наш рибальський, на морі бувальський, рід у державу востає, в закон та обмеження, а ми анархію несемо на плечах, нащо нам рід, коли не треба держави, не треба родини, а вільне співжиття?» [11, с. 17]. Панас дає Оверку право вибору, проте той залишається непохитним у своїх переконаннях, також проклинаючи брата. Убивши Оверка, Панас вирішує поховати обох братів, деякою мірою він хоче спокутувати свою вину: «Хай не кажуть, що я рід знежив!» [11, с. 18].

На боці Панаса опинився малий Сашко. Наймолодший Половець схожий на свою матір, він був духовно з нею пов'язаний: «Оверку, горе мое», – сказав він голосом старої Половчихи» [11, с. 16], – підкреслює автор. Сашкові всього лише чотирнадцять років. Як і всі в його віці, найменший син Половців хоче захисту від матері: «...йому мріялося, що рука старої Половчихи смиче його за чуба, навкруги море, і можна скупатися й не чекати кулі, і сітки сохнуть на приколах» [11, с. 18]. Подумки він постійно згадує рідну домівку в Дофінівці. Такі спогади зігрівають підлітка в скрутну годину. Проте Ю. Яновський наголошує на тому, що хлопець добровільно пішов на війну, він, як і всі його брати, є непо-

хитним у своїх переконаннях: «...тай чого він взагалі пішов, а Панас його не жалує, ну, та назад хай чорт лисий ходить, а не він, Сашко, – таке кляте Половецьке насіння!» [11, с. 18].

Останнім у братовбивчому протистоянні з'являється червоноармієць Іван Половець. Він керує кінним загonom інтернаціонального полку, бореться за так звану «правду» багатих і «правду» бідних. Іван та Панас мають різні політичні переконання, контрастують вони й у зовнішності: «...високий і дебелий [Панас], стояв він перед сухорлявим Іваном» [11, с. 19]. Перед смертю Панас, як і його рідні брати, нагадує батькові слова, згадує рідний край, матір: «У нього майнуло в голові дитинство, й дитячі роки на шаланді, і нічні влови, і запах материнної одежі, неосяжний простір моря» [11, с. 20]. Проте Іван, як і інші нащадки-Половці, нехтує братніми почуттями, важливішими для нього є ідеї Карла Маркса: «Рід наш роботящий, та не всі в роді путящі. Є горем горьовані, свідомістю підкуті, пролетарської науки люди, а є злодюги й несвідомі, вороги й наймити ворогів. От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть, і увесь світ за нас, і Карл Маркс» [11, с. 20]. У передсмертний час Панас також проклинає рідного брата, однак слова про єдність роду («Тому роду нема переводу, в якому браття милують згод») не має впливу на Івана: «Одного роду...та не одного з тобою класу» [11, с. 15].

Змальовуючи братів Половців, Ю. Яновський акцентує увагу на двох зрізах свідомості цих персонажів – соціальному статусі (архетип Персони) і їхній інстинктивній природі (архетип Тіні). Якщо у поведінці батька Мусія відсутній конфлікт між поведінкою в суспільстві й внутрішніми бажаннями, то його сини свою істинну суть виявляють лише перед смертю. У романі вони постають як антитеза до образу батька, його мудрості. Обстоюючи обрані політичні ідеї, брати втратили головне – кровну єдність, ту основу, на якій тримається не тільки сім'я, але й держава. Діти Мусія Половця своєю поведінкою руйнують стереотипні уявлення про родину як єдність.

Архетип роду реконструюється у новелах «Подвійне коло», «Шаланда в морі» не тільки через образи людей – представників однієї сім'ї, а й через зображення просторів держави, де живе ця родина (архетип Великої Матері). Зауважимо, що коли письменник говорить про ідеал українського роду, побудованого на традиційних для наших предків істинах (кохання, взаєморозуміння, поваги, любові батьків до дітей та ін...), то він чітко окреслює те місце, що демонструє гармонію сімейних стосунків, – це село Дофінівка поблизу Одеси.

Руйнування стереотипу про сім'ю як цілісність у новелі Ю. Яновського «Шаланда в морі» змальоване через картину братовбивства Половців. Автор удається до умовного визначення місця трагедії – степ під Компаніївкою. Такий узагальнений простір дії, вважаємо, указує на те, що руйнація усталених законів родинного співжиття під тиском різних політичних ідеологій у 20-х рр. ХХ ст. відбувалася на території всієї України. Однак варто зауважити, що Ю. Яновський у романі «Вершники» розв'язує політичний конфлікт між братами перемогою червоноармієць Івана Половця. Такий фінал підкреслює прихильність автора соціалістичному методу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Осмислення архетипу Роду в новелах Ю. Яновського «Подвійне коло», «Шаланда в морі» базується на народно-поетичних

уявленнях українців про сім'ю. Рід постає як архетип певної духовної субстанції і найбільшою мірою об'єктивується в образах сім'ї Половців, у часі і місці подій твору. Змальовуючи образи персонажів, Ю. Яновський акцентує увагу на зображенні їхнього соціального статусу (архетип Персона), внутрішніх (інстинктивних) бажаннях і почуттях (архетип Тіні). Водночас автор позиціонує своїх героїв на таких, що втілюють загальнолюдські культурні архетипи Матері (образ матері і дружини Половчихи), Мудрого Старця (Мусій Половець), Дитини (брати Половці). У романі родинні цінності, які плекалися упродовж століть, руйнуються під впливом ідеології. Авторський висновок у романі «Вершники» відповідає канонам колоніального мислення, оскільки у конфлікті політичних поглядів братів перемагає прихильник радянської влади Іван Половець.

Наша розвідка не вичерпує розмови про специфіку змаювання архетипу Роду в романі Ю. Яновського «Вершники», оскільки проаналізовано тільки дві новели – «Подвійне коло» й «Шаланда в морі», а це засвідчує актуальність подальших студій у контексті заявленої проблеми.

Література:

1. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов. К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
2. Ференц Н.С. Основы литературоведения. К.: Знання, 2011. 431 с.
3. Божук А.О. Концепт родини у драматургії Степана Васильченка (на матеріалі п'єси "Чарівниця"). URL: www.bdpu.org/.../krytyty/articles/bozhuk.doc
4. Усанова Л.П. Православний архетип сім'ї у контексті комунікативних відносин. Автореферат дисертації. канд. філол. н. Київ, 2002. 16 с.
5. Білодід І. Мова творів Олександра Довженка. К.: АНУРСР, 1959. 94 с.
6. Новиченко Л. Життя як діяння: Вибрані статті. К.: Дніпро, 1984. 534 с.
7. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. Кіровоград: ПВД «Мавік», 2002. 147 с.
8. Наєнко М. К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. К.: ВЦ «Просвіта», 2002. 582 с.
9. Нарівська В. Д. Національний характер в українській прозі 50–х–70–х років ХХ століття. Дніпропетровськ: Вид – во ДДУ, 1994. 204 с.
10. Коробкова Н. Архетип Роду в романі «Вершники» Юрія Яновського. *Проблеми сучасного літературознавства*. Вип. 14. Одеса, 2006. С.225–233.
11. Яновський Ю. Вершники. Мир. К.: Радянський письменник, 1976. 288 с.

Lavrusenko M., Holnyk O. Specifics of depicting the Family archetype in the short stories "Double Circle" and "Scow in the Sea" by Yurii Yanovskyi (novel "Riders")

Summary. The article is devoted to the discussion about the specifics of depicting the Family archetype in the novel in the short stories "Riders" by Yu. Yanovskyi. The short stories "Double Circle" and "Scow in the Sea" became the object of the study.

The understanding of the archetype of the Family in Yu. Yanovskyi's short stories "Double Circle" and "Scow in the Sea" is based on the folk-poetic ideas of Ukrainians about the family. The genus appears as an archetype of a certain spiritual substance and is objectified to the greatest extent in the images of the Polovets family, in the time and place of the events of the work.

Depicting Musii Polovets, Yu. Yanovskyi speaks both about social status (the archetype of the Persona) and about the inner anxiety of the head of the family (the archetype of the Shadow). He is a hero whose image lacks the conflict between Persona and Shadow archetypes. The old Polovets is depicted as a balanced personality, capable of developing his capabilities to the fullest (archetype of the Self). The head of the clan appears in the novel as the embodiment of wisdom, order, and harmony (the archetype of the Wise Elder).

The image of the wife of Polovets in the novel expresses the cultural archetype (according to K.-H. Jung) of the Great Mother – the protector of the family. She appears to be self-sufficient, integral, and consistent in her actions. The archetype of the Mother is also manifested in the work through the depiction of the parental home in the village of Dofinivka. It symbolizes family unity. The place of the battle of the Polovets brothers is conditional. This is the steppe near Kompaniivka. The generalized space of action indicates the typicality of events in Ukraine in the 20s of the 20th century.

Yu. Yanovskyi emphasizes social status (the archetype of the Persona) and instinctive nature (the archetype of the Shadow) while depicting the Polovets brothers. In the novel, they appear as an antithesis to the image of the father, his wisdom. Awareness of the values of family upbringing comes to sons only before death. The author notes that the reason for the violation of family values by the brothers Polovets is the lack of national education.

In the novel, family values that have been cherished for centuries are destroyed under the influence of ideology. The author's conclusion in the novel "Riders" corresponds to the canons of colonial thinking.

Key words: a novel in the short stories, Yurii Yanovskyi, archetypal criticism, civil war, Soviet ideology, the problem of the family.